

СТЕФАН ГЕЧЕВ
ТРИСТАН ЦАРА
1896-1963

chitanka.info

„Всичко това (епохата на дадаизма, б.м., С.Г.) е изпаднало в полузабравата, която навикът нарича история. Но към 1916–1917 г. войната сякаш се превръщаше в перманентна (...). Оттук отвращението и бунтът (...). Ние знаехме, че войната можеше да бъде унищожена само когато се изтръгнат корените ѝ. Нетърпението ни да живеем беше голямо, а отвращението се появяваше към всички форми на т.нар. модерна цивилизация, към самата ѝ основа, към логиката, езика и този бунт приемаше форми, където гротеската и абсурдът вземаха връх над естетическите ценности.“

Така говори Тристан Цара, основоположникът на дадаизма, в 1950 година. Аз се срещнах с него за втори път през 1946-а, когато тези думи не са били още напечатани. Затова учудването ми беше голямо, както разказах подробно другаде, пред неговата остра реакция, когато му напомних едно негово стихотворение, публикувано в 1916 г. Мислех, че още живее с прочутото си минало, макар да знаех, че и той, както Арагон и Елюар, под влияние на войната беше поел по трудния път на Съпротивата и като естествена последица беше станал член на ФКП.

Изобщо пътищата, извървени от Тристан Цара (истинското му име е Сами Розенщок), не само в духовно-идеен, но и в географски план, са били дълги и сложни. Роден в румънското градче Мойнеци, той започва да пише стихове като юноша, в които според изследователите се усещат вече определени тенденции на модернизъм, характерни за поезията на Аполинер и Сандрар от същата епоха. В тях се проявява онова бунтарство, така характерно за по-късния Цара и неговия дадаизъм. Към началото на Първата световна война двайсетгодишният Тристан се озовал в Цюрих, където, както вече се каза в предговора, слага началото на дадаисткия бунт заедно с неколцина млади противници на военната касапница, дошли от Германия и Франция — главно от Елзас.

Горе-долу по същото време (1915–1916) някакъв вид дадаизъм се ражда и в САЩ, подобни настроения се усещат и в Париж, главно сред групата на бъдещите сюрреалисти. Благодарение на Пикабия между тези групи се установява връзка. Цара е започнал да издава в Цюрих списанието „Кабаре Волтер“, в което сътрудничат творци като Аполинер, Пикасо, Маринети, Кандински, Модилиани. Цара е издал вече първия си дадаистичен текст — „Първото небесно приключение

на г-н Антипирин“, както и Първия манифест на дадаизма (1918), и е вече известен сред младите европейски творци. Затова през 1919 г. групата около Брьотон, която вече издава списанието „Литература“, в което са печатани и текстове на Цара, кани последния да дойде в Париж. Немските дадаисти се завръщат в родината си, където не след дълго се сливат с лявото крило на експресионизма, така както във Франция „тоталният“ дадаизъм на Цара се изгубва в 1922 г., а самият той се присъединява към еволюираните вече на революционни позиции сюрреалисти. Но това става по-късно. Сега сме още в 1919–1920 г. — героичната епоха на скандалите и тоталното отрицание, за което стана дума вече няколко пъти, режисирани и вдъхновявани от същия Тристан Цара.

По онова време, а и през 1927 г., когато се запознах с него, той беше една от звездите от първа величина на парижкия интернационален творчески авангард, широко известен на всички, които посещаваха кафенетата на Монпарнас „Купол“ и „Ротонд“, а на булевард Сен Жермен — кафенетата „Де дьо маго“ и „Флор“. В „Ротонд“, където го видях за първи път, той влезе — по-скоро нисък млад мъж със слабо лице, наметнат с пелерина и сива широкопола шапка, — като отговаряше с широки жестове на поздравите от различни маси. Цялата му външност излъчваше бохемска самоувереност и явното театралничене на човек „на гребена на вълната“.

За да се усетят тогавашната авангардна атмосфера на Париж и характерът на Цара, ето една случка, разказана от Ман Рей — художник дадаист и фотограф. Една привечер в ателието на художника се явява приятелят му Цара и му съобщава, че на другия ден щял да говори пред публика и че в програмата бил обещал, че ще прожектира дадаистки филм, създаден от Рей, който, естествено, падал от небето. Обяснил на Цара, че няма време, че никога не е правил филм, но Цара отсякъл: „Това няма значение. Оправяй се както можеш.“ Какво да стори, художникът се „оправил“: купил 300 метра филмова лента, проснал я на масата, посипал я с каквото имал подръка — сол, чер пипер, гвоздеи, карфици, призмички, осветил така приготвената лента и на другия ден „филмът“ бил прожектиран под акомпанимент на котешко мяукане и птичи крясъци. Ефектът върху публиката бил такъв,

че полицията трябвало да се намеси, за да спаси от линчуване вдъхновителя и автора на филма.

Но както се каза в предговора, групата на бъдещите сюрреалисти, която отначало участвала с ентузиазъм в скандалите „дада“, започнала да си дава сметка, че този нихилистичен бунт и всеобщо отрицание не могат да продължават вечно, че след разрушението следва някакво съзидателство. Нека не забравяме, че Брьотон и приятелите му са французи от заможни семейства, в гените им е било кодирано всичко онова, което се нарича картезианско мислене, т.е. да се търси във всичко едно разумно и логично начало.

И така, за да се изяснят позициите, след тригодишно вилнеене Брьотон и приятелите му решават да свикат конгрес с помпозната тема „Международен конгрес за определяне и защита на тенденциите на модерния дух“. Цара се противопоставил категорично — за него „дада“ не било модерно течение, а постоянно състояние на духа. Не се съгласил и с някои точки от регламента. Конгресът така и не се състоял, но разцеплението се появило. В статии и изказвания Брьотон апелирал за „отказване от «дада»“. И от края на 1922 г. раздялата е окончателна: групата на Брьотон напуска Цара и дадаизма и Тристан остава доста самотен. В 1924 г. след Първия манифест сюрреалистичното движение се оформя като плътно ядро от талантиливи и агресивни млади творци, което има голяма притегателна сила за всички, които търсят нещо ново и перспективно. Цели осем години Цара наблюдава и размишлява и накрая решава да се присъедини към сюрреалистите. Разбира се, през тези години той не останал бездеен и не загубил нито един цвят от ореола си, но с една многозначителна констатация: до 1929 г. неговата литературна продукция е сравнително бедна, но веднага след тази дата творческите му сили сякаш избухват отново и той започва да обнародва следващите години по една-две книги. Освен това сътрудничи редовно в списанието „Сюрреализмът в служба на революцията“, където е обнародвал между другото едно „Есе за състоянието на поезията“ — ясен и задълбочен анализ на сюрреалистичната поезия.

Неговото присъединяване към сюрреализма не се харесало на мнозина по различни причини. В отговор на една статия във „Вестник на поетите“ (белгийски), в която се изразявало съмнение в искреността му, Цара отговаря с възмутена реплика, където между другото пише:

„Вестник на поетите“ в броя си от 18 декември се опитва да замеси името ми в една мръсна, отвратителна кампания срещу сюрреалистите. Държа да заявя публично, че моето присъединяване към сюрреализма е тотално, всички негови цели са мои и затова проявяват плачевна слепота онези, които се стараят, като се осланят на идеите ми от 1916–1922 г., да ме накарат да се десолидаризирам с моите приятели, към които си приобщих след едно развитие, което съм обяснявал многократно и което днес се определя от моето активно сътрудничество със сюрреалистите и приятелството ми с тях.”

Нека припомня, че сюрреалистите са вече членове на ФКП, нещо, което дразнело идейните врагове, и статията във „Вестник на поетите“ се старае да забие клин между тях, използвайки някогашните им недоразумения. Затова отговорът на Цара е толкова категоричен: всички цели на сюрреалистите (включително революцията!) са и негови цели. Поведението му през следващите години до смъртта му потвърждава това негово изказване.

В 1931 г. Цара обнародва голямата си поема „Приблизителният човек“, в която, отчасти със средствата на сюрреализма, изразява безнадеждното състояние на обикновения човек в обществото и напразните му опити да намери изход от този лабиринт.

В 1932 г. се появява стихосбирката му „Къде пият вълците“, а на следващата година — „Антиглава“. През 1934–1936 г. Цара пътува до Испания. В 1937 г. е секретар на Комитета за защита на испанската култура, а в 1938 г. отива отново там и активно подпомага борбата на републиканците. По това време поезията му започва да придобива по-ясни и конкретни контури:

*Тogaвa oгънят се пръска между хората
Испания майко на всички които
земята не престава да хапе
Откакто мъртвите търсят жестокостта да
живеят
Със слънчевата сила подпряна на греди от втвърден
хляб.*

Идва тежката нощ на нацистката окупация. Цара се присъединява веднага към Съпротивата. През 1942 г. става член на ФКП. След войната издава няколко стихосбирки с модерна стилистика, но далеч от теориите на сюрреализма.

„Заплахата от фашизма и националреволюционната война в Испания (1936–1939), където Цара е ходил често, за да оказва помощ на републиканците, са го накарали да премине от анархо-естетическия бунт против буржоазната цивилизация на позициите на културен деец, който се бори със слово и дело за запазване на хуманитарните ценности. След разгрома на Франция през 1940 г. Цара участва в Съпротивата, сътрудничи в нелегалните издания и по-късно се включва в движението на борците за мир.“ Така определя общественото поведение на Цара през онези тежки дни, когато всеки трябваше да избере позицията си, С. И. Великовски в „Краткая литературная энциклопедия“.

Описах по-горе Цара такъв, какъвто го помня в онова време, когато е бил въплъщение на дадаизма, когато е писал текстове, съставени от безразборно съединени букви или думи без значение, на един френско-немски никакъв „език“. Или „поеми“, писани съгласно рецептата, която си дава сам в своя „Манифест на дадаизма“: вземете вестник, изрежете от него различни думи, сложете ги в шапка, после ги вадете и ги нареждайте една до друга — и стихотворението е готово. По-късно той издаде стихосбирки като например „За нашите птици“ (1923), откъдето вече ни говори един истински поет, който, увлечен от вдъхновение (дума, за която ранният Цара би ме убил), пише оригинални и недотам непрозрачни стихотворения; в един миг се сеца за това, че е дадаист, и нарежда няколко неразбираеми реда. Тенденцията към изчистване на мисълта от емоция продължава, за да се стигне до онова, което условно наричаме „направляван“ сюрреализъм подобно еволюцията на Арагон и Елюар. И до фронта на борбата за социална справедливост и мир. Навярно затова, когато го видях след двадесет години в Братислава, той беше заменил театралната пелерина на дадаистичната си младост с добре ушит тъмен костюм и грижливо вързана вратовръзка, говореше спокойно, почти тихо. Вдигна глас само когато започнах да казвам едно от най-ранните му стихотворения, за да ме спре рязко и ми обясни, че много неща са се променили у него основно от онази епоха. Тогава не го

разбрах и се учудих. Сега зная: той беше извървял толкова дълъг духовен и творчески път от онези години насам, че на самия него стиховете му от 1916 г. са му се стрували далечни и чужди така, както на всички възрастни хора чудесните им и малко прекалени лудории. Не искам да кажа, че беше започнал да пише в класически стих и стил, не, но се беше превърнал в поет.

И все пак ми се струва, че не беше прав да ми се сърди за това, че му напомних ранната младост. Защото името му остава в историята на културата на първо и главно място като основател и вдъхновител на дадаистичния бунт, в лоното на който се зачена и роди сюрреализмът, който даде толкова големи поети и има толкова голямо влияние върху литературния процес в световен мащаб.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.